

EDUKACJA SPECJALNA

Konopleva L.V.,

graduate student

+380992556923

konopleva1991@mail.ua

**THEORETICAL ASPECTS OF LIFE
GOAL-SETTING FOR TEENAGERS
WITH INTELLECTUAL DISABILITIES
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ
ЖИТТЄВОГО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ У
ПІДЛІТКІВ ІЗ РОЗУМОВОЮ
ВІДСТАЛІСТЮ**

**Konopleva L.V. Theoretical aspects of life
goal-setting for teenagers with intellectual
disabilities**

Theoretical issues in the research of the problem with goal setting for mentally retarded teenagers. The analysis of Ukrainian and international scientific publications about the goal setting challenging is considered in the article.

The article also deals with goal setting main components and their interrelation in pedagogy and psychology.

Keywords: teleologims, aims, life goalsetting, teenagers with intellectual disabilities.

Конопльова Л.В. Теоретичні аспекти вивчення проблеми життєвого цілепокладання у підлітків із розумовою відсталістю.

У статті зроблено аналіз наукової літератури вітчизняних та зарубіжних науковців, які вивчали аспекти життєвого цілепокладання. Розглянуто основні компоненти цілепокладання та їх взаємозв'язок у педагогічній та психологічній науці.

Ключові слова: цілепокладання, цілі, життєве цілепокладання, підлітки із розумовою відсталістю.

Постановка проблеми та її актуальність. Поняття «цілепокладання» у психологічній науці є відносно новим, хоча в науковій літературі сьогодні воно вже зайняло досить помітне місце (А.Ф.Коган О.К.Тихомиров, Ю.М.Швалб тощо). Цілепокладання – це компонент мотиваційної сфери особистості, процес прийняття або самостійної постановки мети, вибору однієї або кількох цілей з встановленням параметрів допустимих відхилень для управління процесом здійснення ідей. Процес цілепокладання лежить в основі будь-якої цілеспрямованої діяльності людини. Тому особливого значення в контексті вивчення життєвого цілепокладання у підлітків із розумовою відсталістю набуває усвідомлення власного життєвого плану як визначена система пристосувань до навколишнього середовища і формування життєвих цілей.

Аналіз досліджень і публікацій. У спеціальній психології загальні проблеми вивчення особистості підлітків з розумовою відсталістю представлені в дослідження Л.Виготського, Т.Власової, О.Гаврилова, Г.Дульнева,

Н.Коломінського, В.Лубовського, Г.Мозгової, Ж.Назамбаєвої, В.Синьова, В.Петрової, О.Хохліної та інших. Значення цілепокладання неодноразово підкреслювали провідні вітчизняні психологи: П.К.Анохін, Т.Г.Богданова, Д.Б.Богоявленська, Б.С.Братусь, Н.Н. Нечаєва, Н.Ф.Наумова, О.К.Тихомиров, Ю.М.Швалб та інші. Потрібно відзначити, що в цілому проблема мети й цілепокладання є методологічно важливою, актуальною в психології (О.М.Леонтєв, С.Л.Рубінштейн, Б.Ф.Ломов, О.К.Тихомиров) [6,7]. У загальнопсихологічному плані вона досліджується здебільшого на матеріалі інтелектуальної діяльності людини (О.К.Тихомиров, Д.Б.Богоявленська, В.Н.Пушкін та ін.). Найбільш розгорнутими є дослідження під керівництвом О.К.Тихомирова – вивчення мотиваційно-сислової регуляції цілепокладання, внутрішніх механізмів і видів цілепокладання в різних видах діяльності (Н.Б.Березанська, Т.Г.Богданова, В.Е.Клочко, В.А.Терехов, І.А.Васильєв, Р.Р.Бибрих, Е.Д.Телегіна, Т.Г.Волкова, В.В.Знаков). Вивчення цілепокладання в дитячій психології, утому числі онтогенез цілепокладання, представлено в роботах О.В.Запорожця, Я.З.Неверович, Л.С.Славіної, Л.Г.Лисюк.

У педагогічній психології роботи присвячені вивченню навчальних завдань, їхньої структури, особливостей їхнього прийняття учнями (Т.В.Дорохіна, Р.Е.Таращанська, А.Е.Самойлов). У зарубіжній психології вивчаються переважно когнітивні аспекти мети, її зв'язок із свідомістю й самосвідомістю, самооцінкою, цілепокладання як вибір мети (Д.Міллер, Е.Галантер, К.Прибрам, Е.Толмен, К.Левін, Ф.Хоппе). Автори майже всіх зазначених досліджень торкалися шляхів і засобів формування цілепокладання саме дітей з типовим розвитком. Однак ще недостає висвітлений процес життєвого цілепокладання у підлітків із розумовою відсталістю.

Мета статті – аналіз досліджень проблеми життєвого цілепокладання у підлітків із розумовою відсталістю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень з проблеми навчання й виховання розумово відсталих дітей свідчить, що недорозвиток пізнавальних процесів, недоліки мовлення, порушення мотиваційної й вольової сфер негативно впливають на вироблення в них усвідомлених, адекватних ситуації форм поведінки (Ю.О.Бистрова, Л.С.Виготський, О.В.Гаврилов, Г.М.Дульнев, І.Г.Єременко, Г.Г.Запрягаєв, С.Ю.Конопляста, К.С.Лебединська, В.І.Лубовський, О.В.Романенко, В.М.Синьов, Л.І.Фомічова, Л.М.Шипіцина) [2,3,9]. Ситуації фрустрації, у яких блокується активність дитини, цілеспрямованість її дій, можуть призводити до виникнення в неї негативних емоційних станів, афективних форм реагування. Проблема поведінкових наслідків стану фрустрації, способів розв'язання ситуації фрустрації в діяльності широко представлена в працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. У галузі загальної психології це роботи Л.І.Анциферової, І.Д.Беха, Л.Ф.Бурлачука, Ф.Є.Василюка, О.І.Єремеєвої, Є.П.Ільїна [4],

Р.Кратчфілда, Е.І.Кузьміної, К.Левіна, М.Д.Левітова, Н.Лівсона, М.О.Мкртчян, В.М.М'ясищева, А.А.Палійя, С.Розенцвейга, Н.В.Тарабріної, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелевої, С.С.Чшмаритян, Ю.М.Швалба, О.І.Фурманова; у віковій психології - дослідження Р.Б.Аугіса, Р.М.Грановської, О.Є.Данилової, Н.С.Неймарк, І.М.Нікольської, М.В.Оршанської, Н.В.Плотникової, О.М.Прихожан, О.О.Прохорова; в останні роки ці проблеми вивчали Н.І.Кіршбаум, В.М.Корольчук, Ю.Є.Кукіна, Т.О.Ломова, О.В.Махнач, І.Ю.Ужченко, О.О.Холодова, В.М.Чернобровкін, О.В.Янгічер та інші [1,8].

Л.С. Виготський підкреслював, що в основі розвитку психологічних функцій в підлітковому віці є цільова воля, керування власною поведінкою, управління собою, вміння ставити цілі, які визначають поведінку, вміння досягати цих цілей [3]. Підлітковий вік – це період коли, підліток починає по-новому оцінювати себе, а також прагне знайти себе, саме як особистість. Проблема життєвого цілепокладання в підлітковому віці полягає в тому, що саме в підлітків відбувається, з одного боку, активне усвідомлення свого життєвого шляху, визначаються орієнтири в майбутньому, а з іншого – майбутнє викликає проблемні переживання і тривогу, особа переживає найгострішу невпевненість у собі, тяжкий стан загальної невизначеності. Розумово відсталі підлітки вчать володіти своїм внутрішнім світом та світосприйняттям, що відображається у процесі їх цілепокладання.

Значення цілевизначення та цілепокладання неодноразово підкреслювали провідні вітчизняні психологи: П.К.Анохін, Т.Г.Богданова, Д.Б.Богоявленська, Б.С.Братусь, Л.М.Головіна, А.Ф.Коган, Н.Н.Нечаєв, Н.Ф.Наумова, К.В.Судаков, О.К.Тихомиров, Ю.М.Швалб [5,11,13].

Ю.М.Швалб трактує цілепокладання як утворення мети та процес, що веде до постановки мети суб'єктом діяльності. На його думку цілепокладання це особлива психологічна функція свідомості, яка забезпечується триванням психічних процесів й забезпечує конкретизацію, ієрархізацію, а пізніше й реалізацію цілей людини. Цілепокладання внутрішньо організовується як психологічна умова й початкова ланка розгортання діяльності [14].

Цілепокладання визначається як процес перетворення можливості в дійсність, що здійснюється через засоби, діяльність людини, що протікає під контролем свідомості і включає в себе ідеальне як необхідний компонент [12]. Для цілісного розуміння життєвого цілепокладання як інтегрального процесу регуляції людської діяльності важливими є основні наукові положення теорії психічної саморегуляції (М.Й.Боришевський, О.А.Конопкін, Ю.М.Кулюткін, В.О.Моляко, О.Я.Чебикін); основні положення задачного підходу (Г.О.Балл, Г.С.Костюк, Ю.І.Машбиць); принципи системно-структурного підходу та системного вивчення мислення (В.М.Садовський, І.М.Семенов, Є.Г.Юдін, Г.П.Щедровський); положення про особистість як суб'єкта довільної активності (І.Д.Бех, М.В.Савчин) [1].

Модель цілепокладальної діяльності виглядає як неявна передумова пізнавального акту. Якщо розглядати цілепокладання в масштабі життя окремої людини, то бачимо, що цілепокладання здійснюється спочатку як

цілеформування (потреба-мотив-інтерес), коли відбувається процес формування цілі як ідеального образу бажаного, а потім – як цілереалізація (ціль-засіб-результат) – досягнення цілі і втілення її в результаті діяльності [10]. Цілеформування, цілеутворення як процес створення нових цілей є результатом мисленевої діяльності людини й може бути довільним і мимовольним, характеризується часовою динамікою [10]. Цілеутворення, виникнення цілі є центральним моментом в ході виконання дії й головним механізмом формування нових дій людини. За О.Тихомировим поняття цілеутворення визначається як «формування образу майбутнього результату дій і прийняття цього образу як основи для практичних дій» [11]. Він виділив основні механізми цілеутворення: перетворення неусвідомлених передбачень у мету на стадії підготовки практичної дії; зміна цілей при недосягненні початкових передбачень результату; засвоєння заданої цілі шляхом зв'язування її з мотивом; вибір однієї з багатьох заданих цілей; перетворення мотиву в мотив-ціль; перехід від попередніх до кінцевих цілей; утворення ієрархії й тимчасової послідовності цілей [11]. Потреба в цілепокладанні є як біологічною так і соціально обумовленою. Не ставлячи перед собою мети, людина відчуває тривожність, фрустрацію, розчарування і безглуздість життя, в останньому твердженні і полягає екзистенціальна природа цілепокладання. Мета робить життя осмисленим; обрана, усвідомлена мета знижує тривожність, дозволяє вибирати більш адаптивні моделі поведінки, емоційного реагування та гармонізує відносини. Отже, процес цілепокладання лежить в основі будь-якої цілеспрямованої діяльності людини і входить до її психологічної структури як невід'ємний компонент.

Висновки і перспективи дослідження. Аналіз зарубіжних та вітчизняних праць з проблеми життєвого цілепокладання свідчить про те, що орієнтація на перспективу майбутнього та прагнення до самоствердження виступають одним із головних чинників, що спонукають до самозміни шляхом самовдосконалення, адже оптимізація індивідуально-психологічних параметрів підвищує ефективність її функціонування й надає більше шансів у досягненні поставленої мети. Вважаємо, що аспект життєвого цілепокладання у підлітків із розумовою відсталістю є недостатньо дослідженим, тому і потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Проблеми аномальної дитини / І. Д. Бех // Наук.-теор. та інформ. журн. АПН України. - 1995. - № 2. - С. 127 - 133.
2. Бистрова Ю. О. Характер емоційного зв'язку з розумово відсталою дитиною підліткового віку / Ю. О. Бистрова, В. Є. Коваленко // Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. - Вип. VIII. - Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2008. - С. 317 - 322.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л. С. Выготский, В. В. Давыдова; Акад. пед. наук СССР. - М.: Педагогика, 1982. - Т. 2: Проблемы общей психологии. - 1982. - 504 с.

4. **Ильин Е. П.** Мотивы и мотивация / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. - 512 с.
5. **Коган А.Ф.** Використання комп'ютерних систем діагностики цілепокладання в освіті: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.Ф. Коган; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. - К., 2001. - 16 с. - укр.
6. **Леонтьев А.Н.** Деятельность. Личность. Сознание. - М.: Политиздат, 1995. - 304с.
7. **Рубинштейн С.Л.** Основы общей психологии. – М.: Педагогика, 1996. - 382с.
8. **Серомаха Н.Є.** Корекція поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації: дис...канд.психол.наук: 19.00.08 / Серомаха Наталія Євгенівна. – Київ. - 2012. - 253с.
9. **Синьов В. М.** Психологія розумово відсталої дитини : підручник / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. - К.: Знання, 2008. - 359 с.
10. **Тихомиров О.К.** Понятия «цель» и «целеобразование» в психологии // Психологические механизмы целеобразования / Под.ред. О.К.Тихомирова. М., 1998.
11. **Тихомиров О.К., Телегина Э.Д., Волкова Т.К. и др.** Психологические проблемы целеобразования. – М.: Наука, 1998.
12. **Чунаева А.А.** Категория цели в современной науке и ее методологическое значение. - М., 1979.
13. **Швалб Ю.М.** Целеполагание как феномен сознания / Юрий Михайлович Швалб. - К.: Стилос, 1997. - 72с.
14. **Швалб Ю.М.** Психологические модели целеполагания. - К: Стилос. 1997. – 240с.

References

1. **Bekh I. D.** Problemi anomal'noï ditini / I. D. Bekh // Nauk.-teor. ta inform. zhurn. APN Ukraïni. - 1995. - № 2. - S. 127 - 133.
2. **Bistrova YU. O.** Harakter emocijnogo zv'yazku z rozumovo vidstaloyu ditinoyu pidlitkovogo viku / YU. O. Bistrova, V. Є. Kovalenko // Zb. nauk. pr. Kam'yanec'-Podil. derzh. un-tu / za red. O. V. Gavrilova, V. I. Spivaka. - Vip. VIII. - Kam'yanec'-Podil's'kij: PP Moshins'kij V.S., 2008. - S. 317 - 322.
3. **Vygotskij L. S.** Sobranie sochinenij: v 6 t. / L. S. Vygotskij, V. V. Davydova; Akad. ped. nauk SSSR. - M.: Pedagogika, 1982 . - T. 2: Problemy obshchej psihologii. – 1982. –504 s.
4. **Ильин Е. П.** Мотивы и мотивация / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. - 512 с.
5. **Коган А.Ф.** Використання комп'ютерних систем діагностики цілепокладання в освіті: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.Ф. Коган ; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. - К., 2001. - 16 с. - укр.
6. **Леонтьев А.Н.** Деятел'nost'. Lichnost'. Soznanie. - М.: Politizdat, 1995. - 304s.
7. **Рубинштейн С.Л.** Основы обshchej psihologii. – М.: Pedagogika, 1996. - 382s.
8. **Серомаха Н.Є.** Korekciya povedinki rozumovo vidstalih ditej molodshogo shkil'nogo viku v situacijah frustracii: dis.... kand.psihol.nauk: 19.00.08 / Seromaha Nataliya Єvgenivna. – Kiiiv. - 2012. - 253s.
9. **Син'ов В. М.** Psihologiya rozumovo vidstaloï ditini : pidruchnik / V. M. Sin'ov, M. P. Matveeva, O. P. Hohlina. - K.: Znannya, 2008. - 359 s.

- 10. Tihomirov O.K.** Ponyatiya «cel'» i «celeobrazovanie» v psihologii //Psihologicheskie mekhanizmy celeobrazovaniya / Pod.red. O.K.Tihomirova. M., 1998.
- 11. Tihomirov O.K.,** Telegina E.H.D., Volkova T.K. i dr. Psihologicheskie problemy celeobrazovaniya. - M.: Nauka, 1998.
- 12. CHunaeva A.A.** Kategoriya celi v sovremennoj nauke i ee metodologicheskoe znachenie. - M., 1979.
- 13. SHvalb YU.M.** Celepolaganie kak fenomen soznaniya / YUrij Mihajlovich SHvalb. - K.: Stilos, 1997. - 72s.
- 14. SHvalb YU.M.** Psihologicheskie modeli celepolaganiya. - K: Stilos. 1997. – 240s.